

دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی
سال چهاردهم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۲، (پیاپی ۵۱)
صص ۱۰۹-۱۰۰

Knowledge & Research in Applied Psychology
Vol 14, No. 1 (Continuous No. 51)- Spring 2013
PP: 100-109

Children Reactions to New Sibling Birth

Yousef Gorji. Ph.D.

Department of Counseling, Islamic Azad University khomeini Shahr,
Isfahan, Iran

Shirin Fallahi. M.A.

Student in General Psychology, University of Allameh Tabatabaee,
Tehran.

واکنش‌های کودکان به تولد خواهر یا برادر جدید

یوسف گرجی*

استادیار گروه مشاوره دانشگاه آزاد اسلامی خمینی شهر

شیرین فلاحتی

دانشجوی کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی، دانشگاه علامه
طباطبایی

Abstract

The aim of this study was to research the reactions of 3-6 year old children to new sibling birth. The research method was survey. Statistical population consisted of all mothers from 10 health centers in the city of Isfahan who had children in the age range of 3-6 and recently have had a new child in the family. From this population, 200 persons were selected randomly. Subjects completed 24 items of a researcher-made questionnaire about reactions of their 3-6 year old children towards new sibling birth. Content validity of the questionnaire was approved by experts. Its reliability was 0.91 by analyzing Cronbach's alpha. The data were analyzed by calculating frequency, frequency percent, and chi square test. The results showed that the most common reactions of children towards new sibling are dependence to mother, aggression and defiant, respectively. Also, there was a significant difference on the 2 reactions of hurting the new born and sleepiness between boys and girls, respectively ($P < 0.01$. and $P < 0.05$). In other words, girls hurt the new baby but boys show reaction with more sleeping mood.

Key words: Reactions, 3-6 year old children, New sibling, Birth.

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی واکنش کودکان ۳ تا ۶ ساله به تولد خواهر یا برادر جدید اجرا شد. روش پژوهش پیمایشی بود. جامعه آماری تمام مادران کودکان ۳ تا ۶ ساله ده مرکز بهداشتی - درمانی در شهر اصفهان بود که به تازگی صاحب فرزند جدیدی در خانواده شده بودند، از این جامعه ۲۰۰ نفر به طور تصادفی انتخاب شدند. ابزار سنجش پرسشنامه ۲۴ سؤالی محقق ساخته در مورد واکنش‌های کودکان ۳-۶ ساله آنان نسبت به تولد خواهر یا برادر جدید بود. روایی محتوایی پرسشنامه را متخصصان تأیید کردند. با محاسبه آلفای کرونباخ، پایایی آن ۰/۹۱ بود. داده‌ها با استفاده از محاسبه فراوانی، درصد فراوانی و آزمون خي تحلیل گردید. نتایج نشان داد که شایع‌ترین واکنش کودکان نسبت به تولد خواهر یا برادر جدید به ترتیب عبارت است از چسبیدن یا وابستگی به مادر، پرخاشگری و نافرمانی. همچنین، به ترتیب در این دو واکنش آسیب رساندن به طفل و داشتن حالت خواب‌آلودگی، بین دختران و پسران تفاوت معناداری به دست آمد ($P < 0/05$ و $P < 0/01$). به عبارت دیگر، دختران به فرزند جدید آسیب می‌رسانند، اما پسران با خواب‌آلوده شدن واکنش نشان می‌دهند.

واژه‌های کلیدی: واکنش‌ها، کودکان ۳-۶ ساله، خواهر و برادر جدید، تولد.

مقدمه

اعتقاد بر این است که تولد خواهر یا برادر یکی از مهمترین فشارهای روانی است که برای کودکان پیش می‌آید و آنها باید روش‌های مقابله با آن را بیاموزند. در واقع بسیاری از تغییرات رفتاری که والدین به دنبال تولد یک کودک در فرزندان بزرگتر مشاهده می‌کنند (سوئنز و بیرز^۱، ۲۰۱۲؛ سوئنز، پارک، و انس‌تن کیستی و موراتیدیس^۲، ۲۰۱۲)، نشان‌دهنده روش‌هایی است که در مقابل فشار روانی از خود بروز می‌دهند. برداشت عموم این است که با تولد خواهر یا برادر، فرزند قبلی خلع سلاح می‌شود و احساس رقابت و حسادت مهمترین بعد پنهانی رابطه خواهران و برادران با کودک تازه به دنیا آمده است. تولد کودک جدید تأثیر مهمی بر رابطه مادر و کودک قبلی بر جای می‌گذارد. کودک بزرگتر احساس می‌کند که خواهر و برادر کوچکتر جای او را خواهد گرفت و در توجه و محبت والدین شریک خواهد شد. چنانچه کودکان بزرگتر احساس کنند که باید توجه و محبت والدین را تقسیم کنند و نوزاد را در این توجه سهم بداند، آنگاه احساس رقابت و حسادت شکل خواهد گرفت و موجب پیدایش رفتارهای پرخاشگرانه نیز خواهد شد (ایزن‌برگ^۳، ۲۰۰۶). لازم به ذکر است که این واکنش‌ها در همه کودکان بزرگتر ایجاد نمی‌شود، اما معلوم است که در سال‌های نخست زندگی کودکان، رابطه بین والدین و کودک مطرح است، اما با آمدن نوزاد، رابطه کودک-کودک نیز شکل می‌گیرد، از این رو کودک بزرگتر برای به دست آوردن همه آن چیزهایی که داشته است باید به شدت مبارزه کند (فایر، ۱۳۸۰). در مطالعه‌ای مشخص شد که بیشترین میزان پرخاشگری در روابط فرزندان اول با خواهر و برادران کوچکترشان در سه سالگی بوده است. پژوهش‌های دیگر نشان می‌دهند که والدین روزهای اول تولد نوزاد جدید را در منزل جزء دشوارترین ایام زندگی زناشویی خود معرفی می‌کنند، چرا که فرزند اول از تخت سلطنت پایین کشیده می‌شود و باید این تخت و مهر و محبت مادر و پدر را با کودک دیگری تقسیم کند. از این رو است که به طور معمول کودک بزرگتر با ورود کودک جدید احساس خطر جدی پیدا می‌کند. گاهی این فشار روانی با ناآگاهی والدین و اطرافیان به شدت فزونی می‌یابد و کودک را به بروز رفتارهایی چون لکنت زبان، پرخاشگری، خیالبافی، ترس و مواردی از این دست سوق می‌دهد (کمپل^۴، ۲۰۰۲).

گاهی والدین از این موضوع به شدت ترس دارند که فرزند بزرگتر آسیب جدی و شدیدی را به فرزند کوچکتر برساند.

تقریباً تمامی والدین وقتی به فکر به دنیا آوردن فرزند دوم می‌افتند با این پرسش روبه‌رو می‌شوند که واکنش فرزند اول با این وضعیت چه خواهد بود؟ آیا بهتر است موقعیت تک‌فرزندی او را حفظ کنند و یا برای فراهم ساختن حمایت عاطفی و اجتماعی مورد نیاز او به فکر به دنیا آوردن فرزند دیگری باشند؟ در حالت دوم اکثر کودکان در سنین پیش از دبستان، تولد برادر یا خواهر را تجربه می‌کنند و لازم است با این مسأله روبه‌رو شوند. آنها در این وضعیت جدید احساس فشار روانی می‌کنند و برای همین واکنش‌های مختلفی از خود بروز می‌دهند (دان^۱، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶ و ۲۰۰۲). گاهی اوقات این واکنش‌های نامطلوب موقعیت آنها را در بین اعضای خانواده و اطرافیان بدتر می‌کند و باعث افزایش احساس فشار روانی می‌شود (گرچی، ۱۳۸۹). در بیست و پنج سال گذشته روان‌شناسان رشد، این موضوع را به طور نظام‌مند مورد بررسی قرار داده و تعارضات والدین و خواهر و برادران را تا اندازه زیادی شناسایی کرده‌اند (چائو و آکیو^۲، ۲۰۰۹؛ گروولنیک و پومرانتز^۳، ۲۰۰۹؛ پومرانتز و کیان^۴، ۲۰۰۹). در این خصوص باید گفت که پیوند عاطفی بین خواهران و برادران به طور تقریبی شدید است و تعارض بین آنها همیشه در ذهن والدین به عنوان یک بعد پنهانی در ارتباط فرزندان شناخته می‌شود، هر چند که ویژگی‌های بسیار مثبتی نیز در روابط آنها وجود دارد (گرچی، ۱۳۸۹). شکی نیست که نوزاد جدید تغییراتی در نحوه زندگی والدین به وجود می‌آورد که بعضی از آنها خوشایند و برخی ناخوشایند و مشکل‌آفرین هستند. بچه‌های بزرگتر برای جلب توجه والدین ممکن است غر و لند کنند، مشکل بیافرینند و یا مهارت‌هایی بیاموزند که مورد توجه والدین خود قرار گیرند. ممکن است به طور مستقیم به خواهر و برادر خود حمله کنند و یا خشم خود را با جنگیدن با سایر کودکان نشان دهند. ممکن است در حالی که به ظاهر خواهان نوازش خواهر یا برادر نوزاد خود هستند یا می‌خواهند او را در آغوش بکشند، او را آنقدر فشار دهند که به گریه بیفتد. علاوه بر این واکنش‌ها، واکنش‌های دیگری نیز نظیر لجبازی، تحریک‌پذیری، وابستگی و چسبیدن به مادر، اضطراب جدایی، مشکلات خواب و تغذیه و درخواست پستانک و شیشه شیر، واپس‌روی، حسادت، خصومت آشکار و ناآشکار، گوشه‌گیری و رفتارهای توجه‌طلبی در این کودکان مشاهده می‌شود (دان، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶ و ۲۰۰۲).

1. Dunn

3. Grolnick & Pomerantz

5. Soenens & Beyers

7. Eisenberg

2. Chao & Aque

4. Qian

6. Soenens, Park, Vansteenckiste & Mouratidis

8. Kampbell

(کمپبل، ۲۰۰۲؛ دامون و لرنر^۱، ۲۰۰۸). کمپبل (۲۰۰۲) و دامون و لرنر (۲۰۰۸) خاطرنشان می‌سازند که کودکان میزان استفاده از خیالبافی را بعد از تولد خواهر یا برادرشان افزایش می‌دهند. آنها ممکن است این خیالبافی را در بازی‌های خود به صورت پرخاشگری خیالپردازانه که هم نسبت به مادر و هم به طفل معطوف است، ابراز نمایند. اما این نوع پرخاشگری‌ها بیشتر متوجه طفل هستند تا مادران (کمپبل، ۲۰۰۲؛ دامون و لرنر، ۲۰۰۸). کمپبل (۲۰۰۲) نیز به اهمیت رفتارهای برگشتی کودکان به‌عنوان یک راهبرد سازگارانه اشاره می‌کند. او معتقد است که وقتی کودک تقاضای شیشه شیر می‌کند، یا مانند کودکان کوچکتر حرف می‌زند یا مشکلات مربوط به امور دستشویی و نظافت از خود نشان می‌دهد، به دنبال آن است که توجه والدین را به خود جلب کند و یا توجه از دست‌رفته را دوباره به‌سوی خود برگرداند (کمپبل، ۲۰۰۲).

واکنش‌های اولیه نسبت به تولد خواهر یا برادر و کیفیت روابط بعدی آنها با یکدیگر به ابعاد دیگری از کارکرد خانواده و روابط قبلی والدین و کودک نیز مربوط می‌شود. در مطالعه دان و کندریک^۲ (۱۹۸۲) معلوم شد که خستگی و افسردگی مادر با کناره‌گیری، غمگینی و اضطراب بیشتر در فرزند اول مرتبط است. به احتمال زیاد این واکنش‌ها در برخورد با خلق افسرده مادر و کاهش مراقبت و حساسیت به نیازهای عاطفی کودک بزرگتر به‌وجود می‌آیند. وقتی که روابط قبلی مادر و کودک مثبت و با بازی و لذت و همکاری توأم باشد، واکنش منفی به تولد خواهر یا برادر به نسبت شدید خواهد بود و فرزند بزرگتر به‌ویژه اگر دختر باشد بیشتر به عضو جدید خصومت و پرخاشگری نشان می‌دهد و در جست‌وجوی توجه تقسیم‌نشده مادر است. دان و کندریک (۱۹۸۲) همچنین گزارش کرده‌اند که مادران وقت بیشتری را صرف بازی کردن با فرزند جدیدی که از نظر جنسیت مخالف فرزند بزرگتر است می‌کنند و احتمالاً این شیوه برخورد موجب افزایش تعارض بین خواهران و برادران ناهمجنس در هشت تا چهارده ماهگی می‌شود (کمپبل، ۲۰۰۲). نوع دلبستگی کودکان نیز در شیوه ارتباط آنان با خواهران یا برادران تأثیر می‌گذارد. کودکانی که در دلبستگی خود با والدین از نوع ایمن هستند، در مقایسه با گروه نایمن، روابط مثبت‌تری با خواهران و برادران خود دارند (اسمیت و هارت^۳، ۲۰۰۲). اگر رابطه والدین با کودک بزرگتر مثبت باشد، رابطه او با دیگران مثبت‌تر است و رفتارهای

دلیل آن این است که وقتی کودکان با ورود عضو جدید احساس تهدید می‌نمایند، تلاش می‌کنند تا به صورت وابسته شدن به مادر به این تهدید واکنش نشان دهند (شاپیرو، فرایدبرگ و باردنستین^۱، ۲۰۰۶). باربر، استولز و اولسن^۲ (۲۰۰۵) معتقدند که وقتی کودکان بزرگتر احساس می‌کنند که والدین آنها با آمدن فرزند جدید بیشتر به امر و نهی و رسیدگی او می‌پردازند، با حالت نافرمانی واکنش نشان می‌دهند. در چندین مطالعه که به بررسی واکنش کودکان نوپا و پیش‌دبستانی در مقابل تولد خواهر یا برادر پرداخته‌اند، مشخص شد که واکنش آنها آمیزه‌ای از احساسات مثبت، منفی و اضطراب است (کمپبل، ۲۰۰۲). این واکنش‌ها شامل رفتارهای برگشتی مانند چسبیدن به مادر، آشفتگی به هنگام جدا شدن از او، مشکلات مربوط به دستشویی و نظافت، تمایل به خوردن نوشیدنی‌ها از طریق شیشه شیر، مشکلات مربوط به تغذیه و گریه کردن می‌شوند. علاوه بر این، احتمال عصبانیت، پرخاشگری و همکاری نکردن در کودکان بالاتر می‌رود و پرخاشگری و مقابله به جای اینکه متوجه نوزاد باشد، به سمت مادر خواهد بود (میچل^۳، ۲۰۰۶). دان (۱۹۹۶) افزایش قابل توجهی در تعارض کودک و مادر و مقابله کودک با مادر بلافاصله بعد از زایمان را، به ویژه در مواقعی که مادر مشغول غذا دادن به طفل و سایر مراقبت‌های مربوط به او است، گزارش کرده است. علاوه بر این موارد، اغلب تظاهرات اضطراب و نافرمانی و لجبازی به‌عنوان واکنش کودکان نسبت به تولد خواهر یا برادر معرفی شده‌اند (دان، ۱۹۹۶). پژوهش دان (۱۹۹۶) نشان می‌دهد که در خواهران و برادران خشم شدیدی نسبت به مادر ایجاد می‌شود و تلاش بسیار سختی به‌منظور گرفتن توجه از او صورت می‌گیرد.

برخی از مشاهده‌کنندگان در کنار رفتارهای منفی، شاهد افزایش پختگی و استقلال در کودکانی بوده‌اند که رفتارهای برگشتی و مقابله‌ای نشان می‌دهند. بدین معنی که این کودکان ممکن است در حالات خشم و نافرمانی افزایش نشان دهند، اما در همان زمان این امکان وجود دارد که در مهارت‌های خودیاری یا رشد زبان و استقلال فردی رشد بهتری از خود بروز دهند. این یافته‌ها پیچیدگی واکنش کودکان را نشان می‌دهد و تعارضات رشدی آنان را در خصوص نیاز به خودمختاری و استقلال بیان می‌کند. به‌عبارت دیگر احساسات دوگانه آنها را در حفظ وابستگی و یافتن استقلال نشان می‌دهد

1. Shapiro, Friedberg & Bardenstein
3. Mitchell
5. Kendrick

2. Barber, Stolz, Olsen
4. Damon & Lener
6. Smith & Hart

حسادت و رقابت شود. رقابت زیربنای بسیاری از مشکلات تعاملی بین خواهران و برادران است و بیشترین رقابت خواهر و برادرها زمانی است که سن بچه بزرگتر بین یک تا سه سالگی باشد (هاروود و همکاران، ۲۰۰۸). البته به موازات رشد خواهران و برادران روابط آنها حمایتی‌تر و مطلوب‌تر می‌شود. روابط مثبت خواهران و برادران در شایستگی تحصیلی، اجتماعی شدن، خودمختاری و ارزشمندی خود نقش مؤثری دارد (دامون و لرنر، ۲۰۰۸). با توجه به این موارد می‌توان گفت که در کیفیت روابط خواهران و برادران عوامل زیادی نظیر جنسیت، فاصله سنی، تعداد فرزندان، خلق و خو، روش تربیتی والدین، روابط پدر و مادر، سطح رشد شناختی و اجتماعی، رفتارهای تبعیض‌آمیز والدین، نحوه مداخله آنها در تعارضات کودکان، نبود قوانین و انتظارات روشن و مشکلات کلی در مدیریت کودک، وضعیت سلامت روانی والدین، فشارهای روانی زندگی و محیطی، جو عاطفی حاکم بر خانواده، عملکرد خانواده و نوع دلبستگی کودک دخالت دارند (اسچرودر و گوردون، ۲۰۰۲).

مروری بر پیشینه پژوهشی نشان می‌دهد که بیشتر این پژوهش‌ها در خارج از کشور اجرا شده است. در بررسی‌های به عمل آمده، پژوهشی که در داخل کشور انجام شده باشد، به دست نیامد. از آنجا که این واکنش‌ها تحت تأثیر عواملی چون شیوه ارتباط والدین، نگرش آنها نسبت به جنسیت کودک، تعداد فرزندان و سایر عوامل فرهنگی قرار دارد، استفاده از یافته‌های پژوهشگران خارجی در کشور ما کاملاً پاسخگوی نیازهای متخصصان و والدین نخواهد بود. از این رو شناخت واکنش‌های شایع کودکان سنین پیش‌دبستانی نسبت به تولد خواهر و برادر جدید برای روان‌شناسان، متخصصان اطفال، مشاوران و والدین بسیار سودمند واقع می‌شود. در همین راستا، هدف پژوهش حاضر این است که شایع‌ترین واکنش‌های کودکان سه تا شش‌ساله به تولد خواهر یا برادر جدید کدام است.

روش

روش پژوهش، جامعه آماری و نمونه: روش پژوهش پیمایشی و جامعه آماری تمامی مادران کودکان ۳ تا ۶ ساله شهر اصفهان در سال ۱۳۸۸ بود که به‌تازگی صاحب فرزند جدیدی شده بودند. نمونه این پژوهش ۲۰۰ مادر بود که به‌طور تصادفی ساده از ده مرکز بهداشتی-درمانی شهر اصفهان انتخاب شدند. به این صورت که با مراجعه تصادفی در یکی از روزهای هفته به مراکز درمانی مورد نظر، مادرانی که برای

اجتماعی مطلوب‌تری خواهد داشت (اسمیت و هارت، ۲۰۰۲). پاپالیا، اولدز و فلدمن^۱ (۲۰۰۹) نیز معتقدند که خواهران و برادرانی که دلبستگی ایمن دارند، بهتر با یکدیگر کنار می‌آیند. آنها بر این باورند که تعارضات خواهران و برادران به‌طور چشمگیری بعد از اینکه فرزند کوچکتر به هجده ماهگی می‌رسد، افزایش می‌یابد، چرا که در این سن به‌طور کامل‌تری در روابط خانوادگی وارد می‌شود و از مقاصد و احساسات دیگران آگاه می‌شود و می‌آموزد که چه رفتاری خواهر و یا برادر بزرگتر را ناراحت و عصبانی خواهد کرد و چه رفتاری خوب تلقی می‌شود.

بامیستر و وهس^۲ (۲۰۰۴) معتقدند که تولد کودک جدید با افزایش مشکلات سازگاری و رفتاری در فرزندان بزرگتر نظیر کارکردهای بدنی، گوشه‌گیری، پرخاشگری، وابستگی و اضطراب ارتباط دارد. این مشکلات هم ناشی از آمدن فرزند جدید و هم ناشی از تغییرات به‌وجود آمده در رفتار والدین با فرزند بزرگتر است. پژوهش‌ها درباره روش تربیتی والدین، نشان می‌دهد که صمیمی بودن، استدلالی برخورد کردن و رفتار قاطعانه ولی بدون تنبیه، احتمال روابط مثبت بین خواهران و برادران را افزایش می‌دهد (هاروود، میلر و واستا^۳، ۲۰۰۸).

برخی بررسی‌ها نشان می‌دهند که رفتارهای نابهنجار در فرزند اول، به‌ویژه زمانی که جنسیت فرزند دوم برای والدین مطلوب‌تر باشد، بیشتر است. دلیل این امر آن است که رتبه فرزند اول با آمدن نوزاد جدید تنزل می‌یابد. در بیشتر این شرایط کودک اول تمایل دارد تا گمان کند که از یک طرف والدین به‌خصوص مادر او را ترک کرده و به حال خود گذاشته است و از سوی دیگر برادر یا خواهر جدید او را از حق خود محروم کرده است. در این شرایط ممکن است والدین بیش از اندازه فرزند اول را مورد توجه قرار دهند، یا از او تا حد زیادی غفلت کنند که در هر دو حالت موجب پیدایش مشکلات رفتاری و اجتماعی در او خواهد شد (اسچرودر و گوردون^۴، ۲۰۰۲). اعتقاد بر این است که در حدود شش تا هشت هفته اول پس از تولد عضو جدید، نیازها، خواسته‌ها و حتی بهانه‌جویی‌های فرزند بزرگتر به اوج می‌رسد. البته آگاهی والدین از این واکنش‌ها باعث ارتباط مناسب‌تر با او می‌شود و در تعدیل این مسائل سودمند خواهد بود (سائتراک^۵، ۲۰۰۱).

بسیاری از مطالعات نشان می‌دهد که رقابت خواهر و برادران در بین برادران شدیدتر است. این مشکل زمانی تشدید می‌شود که فاصله سنی آنها به هم نزدیک باشد و این رقابت تا دوره بزرگسالی تداوم داشته باشد و باعث ایجاد تعارض و

1. Papalia, Olds & Feldman
3. Harwood, Miller & Vasta
5. Soundtrack

2. Baumeister & Vohs
4. Schroder & Gordon

کردند. پایایی این پرسشنامه با روش آلفای کرونباخ برابر با ۰/۹۱ به دست آمد. یک نمونه از سؤالات این پرسشنامه به این شرح است: «تا چه حد فرزند شما با آمدن کودک جدید ناخن‌های خود را می‌جوید؟»

روش اجرا و تحلیل

برای اجرای پرسشنامه پژوهش چند روز به صورت تصادفی به ۱۰ مرکز بهداشتی شهر اصفهان مراجعه گردید و به مسؤلان این مراکز، اطلاعات لازم داده شد. پس از آگاهی بخشی به مادرانی که برای انجام امور مراقبتی فرزندانشان به این مراکز مراجعه کرده بودند، از آنها خواسته شد پرسشنامه پژوهش را تکمیل کنند. داده‌ها از طریق محاسبه فراوانی و درصد فراوانی و آزمون خی دو و با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۶ تحلیل گردید.

یافته‌ها

در جدول ۱ فراوانی و درصد فراوانی واکنش کودکان به تولد خواهر و برادر جدید ارائه شده است.

جدول ۱- فراوانی و درصد واکنش‌های کودکان به تولد خواهر و برادر جدید

ردیف	سؤال	شاخص	هرگز	کم	متوسط	زیاد
۱	لجبازی	فراوانی	۲۷	۵۸	۶۰	۲۸
		درصد	۱۳/۶	۲۹/۱	۳۰/۲	۱۴/۱
۲	داد و فریاد زدن	فراوانی	۵۷	۵۱	۴۸	۲۶
		درصد	۲۸/۶	۲۵/۶	۲۴/۱	۱۳/۱
۳	تحریک پذیری	فراوانی	۳۸	۵۲	۴۹	۴۷
		درصد	۱۹/۱	۲۶/۱	۲۴/۶	۲۳/۶
۴	محکم بغل کردن	فراوانی	۴۷	۵۰	۴۶	۳۳
		درصد	۲۳/۶	۲۵/۱	۲۳/۱	۱۶/۶
۵	آسیب رساندن به طفل	فراوانی	۹۸	۵۱	۳۵	۸
		درصد	۴۹/۲	۲۵/۶	۱۷/۶	۴
۶	نشگون گرفتن	فراوانی	۱۳۰	۳۱	۱۷	۱۷
		درصد	۶۵/۳	۱۵/۶	۸/۵	۸/۵
۷	وابستگی	فراوانی	۲۹	۳۵	۳۰	۶۴
		درصد	۱۴/۶	۱۷/۶	۱۵/۱	۳۲/۲
۸	شبادراری	فراوانی	۱۵۸	۱۶	۱۱	۹
		درصد	۷۹/۴	۸	۵/۵	۴/۵

انجام امور مراقبتی فرزند جدید خود مراجعه می‌کردند، انتخاب و پس از آگاه کردن آنها از هدف پژوهش، پرسشنامه در اختیار آنان قرار داده می‌شد تا پاسخ دهند. در این پرسشنامه، مادران واکنش‌های فرزند قبلی خود را (۱۰۰ پسر و ۱۰۰ دختر) نسبت به ورود فرزند جدید مشخص می‌کردند.

ابزار سنجش

پرسشنامه واکنش کودکان به تولد برادر و خواهر جدید: برای سنجش نظر مادران در خصوص واکنش فرزند قبلی آنها نسبت به تولد فرزند جدید از فهرست کنترل محقق ساخته‌ای استفاده شد که دارای ۲۴ سؤال در خصوص واکنش شایع کودکان نسبت به تولد خواهر و برادر جدید بود. این واکنش‌ها در بعد جسمانی، رفتاری، شناختی و عاطفی قرار داشت. مقیاس پاسخگویی پنج‌درجه‌ای (هرگز=۰ تا خیلی زیاد=۴) بود. این پرسش‌ها از پژوهش‌ها و متون علمی مرتبط استخراج گردید (دان، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶ و ۲۰۰۲؛ کمپیل، ۲۰۰۲) و سه روان‌شناس روایی صوری و محتوایی آن را تأیید

ادامهٔ جدول ۱- فراوانی و درصد واکنش‌های کودکان به تولد خواهر و برادر جدید

ردیف	سؤال	شاخص	هرگز	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۹	خیس کردن شلوار در روز	فراوانی	۱۷۴	۱۱	۵	۵	۴
		درصد	۸۷/۴	۵/۵	۲/۵	۲/۵	۲
۱۰	از دست دادن کنترل مدفوع	فراوانی	۱۸۷	۹	۱	۱	۱
		درصد	۹۴	۴/۵	۰/۵	۰/۵	۰/۵
۱۱	خواب‌آلودگی	فراوانی	۱۴۰	۳۱	۲۰	۵	۰
		درصد	۷۰/۴	۱۵/۶	۱۰/۱	۲/۵	۰
۱۲	کم‌اشتهایی	فراوانی	۹۰	۵۳	۳۳	۶	۱۴
		درصد	۴۵/۲	۲۶/۶	۱۶/۶	۳	۷
۱۳	دروغگویی	فراوانی	۱۰۲	۵۸	۲۱	۱۲	۳
		درصد	۵۱/۳	۲۹/۱	۱۰/۶	۶	۱/۵
۱۴	رفتار بیچه‌گانه مثل درخواست شیشه شیر	فراوانی	۹۸	۴۲	۲۴	۱۸	۱۴
		درصد	۴۹/۲	۲۱/۱	۱۲/۱	۹	۷
۱۵	لکنت زبان	فراوانی	۱۵۹	۲۴	۹	۳	۱
		درصد	۷۹/۹	۱۲/۱	۴/۵	۱/۵	۰/۵
۱۶	ناخن جویدن	فراوانی	۱۴۷	۲۴	۸	۸	۹
		درصد	۷۳/۹	۱۲/۱	۴	۴	۴/۵
۱۷	تهوع و استفراغ	فراوانی	۱۸۵	۰	۶	۲	۲
		درصد	۹۳	۰	۳	۱	۱
۱۸	گوشه‌گیری	فراوانی	۱۱۸	۴۸	۱۵	۸	۷
		درصد	۵۹/۳	۲۴/۱	۷/۵	۴	۳/۵
۱۹	مشکلات مربوط به تغذیه	فراوانی	۱۲۳	۴۳	۱۳	۱۳	۴
		درصد	۱۷/۸	۲۱/۶	۶/۵	۶/۵	۲
۲۰	نافرمانی	فراوانی	۳۷	۳۹	۴۵	۴۷	۲۷
		درصد	۱۸/۶	۱۹/۶	۲۲/۶	۲۳/۶	۱۳/۶
۲۱	ترس	فراوانی	۱۰۶	۴۴	۲۳	۱۴	۹
		درصد	۵۳/۳	۲۲/۱	۱۱/۶	۷	۴/۵
۲۲	خیالبافی	فراوانی	۱۰۳	۴۲	۲۲	۲۲	۷
		درصد	۵۱/۸	۲۱/۱	۱۱/۱	۱۱/۱	۳/۵
۲۳	پرخاشگری	فراوانی	۴۲	۵۱	۴۶	۴۴	۱۳
		درصد	۲۱/۱	۲۵/۶	۲۳/۱	۲۲/۱	۶/۵
۲۴	نوک‌زبانی حرف زدن	فراوانی	۱۲۲	۲۴	۲۸	۱۳	۹
		درصد	۶۱/۳	۱۲/۱	۱۴/۱	۶/۵	۴/۵

چنانکه در جدول ۱ مشاهده می‌شود، وابستگی، نافرمانی، لجبازی و داد و فریاد کردن بیشترین درصد گزینه‌ خیلی زیاد را دارد. در جدول ۲، فراوانی و درصد فراوانی واکنش‌های شایع کودکان نسبت به تولد خواهر یا برادر جدید به ترتیب اولویت براساس گزینه‌های زیاد و خیلی زیاد ارائه شده است.

چنانکه در جدول ۲ مشاهده می‌شود شایع‌ترین واکنش کودکان به تولد خواهر یا برادر جدید چسبیدن به مادر و وابستگی، پرخاشگری و نافرمانی و کمترین آنها داشتن حالت استفراغ و از دست دادن کنترل مدفوع بوده است. در جدول ۳ مقایسه تفاوت‌های بین فراوانی پاسخ‌های زیاد و خیلی زیاد اعضای نمونه در دو گروه دختران و پسران ارائه شده است.

جدول ۲- فراوانی و درصد فراوانی واکنش‌های شایع کودکان نسبت به تولد خواهر یا برادر جدید به ترتیب اولویت براساس گزینه‌های زیاد و خیلی زیاد

ردیف	سؤال	فراوانی	درصد
۱	چسبیدن به مادر و وابستگی	۱۰۵	۵۲/۸
۲	پرخاشگری	۷۷	۳۸/۶
۳	نافرمانی	۷۴	۳۷/۲
۴	تحریک پذیری	۶۰	۳۰/۱
۵	لجبازی	۵۴	۲۷/۴
۶	محکم بغل کردن نوزاد	۵۴	۲۷/۲
۷	داد و فریاد کردن	۴۳	۲۱/۶
۸	درخواست شیشه شیر و پستانک	۳۲	۱۶
۹	خیالبافی	۲۹	۱۴/۶
۱۰	ترس	۲۳	۱۱/۵
۱۱	نوک‌زبانی حرف زدن	۲۲	۱۱
۱۲	کم‌اشتهایی	۲۰	۱۰
۱۳	نشگون گرفتن	۲۰	۱۰
۱۴	ناخن جویدن	۱۷	۸/۵
۱۵	مشکلات تغذیه	۱۷	۸/۵
۱۶	دروغگویی	۱۵	۷/۵
۱۷	گوشه‌گیری	۱۵	۷/۵
۱۸	شب ادراری	۱۴	۷
۱۹	آسیب رساندن به نوزاد	۱۴	۷
۲۰	خیس کردن شلوار در روز	۹	۴/۵
۲۱	خواب‌آلودگی	۵	۲/۵
۲۲	لکنت زبان	۴	۲
۲۳	استفراغ	۴	۲
۲۴	از دست دادن کنترل مدفوع	۲	۱

جدول ۳- مقایسه تفاوت‌های بین فراوانی پاسخ‌های زیاد و خیلی زیاد اعضای نمونه در دو گروه دختران و پسران

P	χ^2	پسران					دختران					سؤال
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	هرگز	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	هرگز	
۰/۹۳۸	۰/۱۲۷	۱۱/۹	۱۴/۹	۳۰/۷	۲۹/۷	۱۲/۹	۱۴/۳	۱۳/۳	۲۹/۶	۲۸/۶	۱۴/۳	۱
۰/۷۱۳	۰/۶۷۷	۷/۹	۱۱/۹	۲۵/۷	۲۶/۷	۲۷/۷	۹/۲	۱۴/۳	۲۲/۴	۲۴/۵	۲۹/۶	۲
۰/۶۰۹	۰/۹۹۱	۸/۹	۲۳/۸	۲۱/۸	۲۶/۷	۲۱/۸	۷/۱	۲۳/۵	۲۷/۶	۲۵/۵	۱۶/۳	۳
۰/۴۷۶	۱/۴۸	۹/۹	۱۴/۹	۲۴/۸	۲۷/۷	۲۱/۸	۱۱/۲	۱۸/۴	۲۱/۴	۲۲/۴	۲۵/۵	۴
۰/۰۴۹*	۶/۰۳	۳	۳	۲۳/۸	۲۷/۶	۴۱/۶	۳/۱	۵/۱	۱۱/۲	۲۳/۵	۵۷/۱	۵
۰/۰۷۲	۵/۲۶	۰	۵/۹	۸/۹	۱۹/۸	۶۴/۴	۳/۱	۱۱/۲	۸/۲	۱۱/۲	۶۶/۳	۶
۰/۱۶۹	۳/۵۵	۱۵/۸	۳۰/۷	۱۷/۸	۱۷/۸	۱۷/۸	۲۵/۵	۳۳/۷	۱۲/۲	۱۷/۳	۱۱/۲	۷
۰/۸۷۰	۰/۲۷۸	۴	۴	۵/۹	۷/۹	۷۸/۲	۱	۵/۱	۵/۱	۸/۲	۸۰/۶	۸
۰/۱۸۲	۳/۴۱	۳	۳	۱	۴	۸۹/۱	۱	۲	۴/۱	۷/۱	۸۵/۷	۹
۰/۳۷۵	۱/۹۶	۱	۱	۰	۵	۹۳/۱	۰	۰	۱	۴/۱	۹۴/۹	۱۰
۰/۰۰۶**	۱۰/۳۲	۰	۱	۶/۹	۹/۹	۷۹/۲	۰	۴/۱	۱۳/۳	۲۱/۴	۶۱/۲	۱۱
۰/۱۴۱	۳/۹۱	۳	۳	۱۴/۹	۲۷/۷	۴۸/۵	۱۱/۲	۳/۱	۱۸/۴	۲۵/۵	۴۱/۸	۱۲
۰/۰۸۸	۴/۸۶	۰	۵/۹	۱۰/۹	۳۵/۶	۴۴/۶	۳/۱	۶/۱	۱۰/۲	۲۲/۴	۵۸/۲	۱۳
۰/۴۴۴	۱/۶۲	۶/۹	۸/۹	۹/۹	۱۸/۸	۵۲/۵	۷/۱	۹/۲	۱۲/۳	۲۳/۵	۴۵/۹	۱۴
۰/۱۰۹	۴/۴۲	۰	۲	۴	۱۷/۸	۷۳/۳	۱	۱	۵/۱	۶/۱	۸۶/۷	۱۵
۰/۵۰۶	۱/۳۶	۲	۵	۲	۱۱/۹	۷۲/۲	۷/۱	۳/۱	۶/۱	۱۲/۲	۷۱/۴	۱۶
۰/۵۹۳	۱/۰۴	۰	۱	۰	۳	۹۳/۱	۲	۱	۰	۳/۱	۹۲/۹	۱۷
۰/۱۲۴	۴/۱۸	۳	۳	۵	۲۰/۸	۶۵/۳	۴/۱	۵/۱	۱۰/۲	۲۷/۶	۵۳/۱	۱۸
۰/۲۶۱	۲/۶۸	۱	۵/۹	۵/۹	۲۵/۷	۵۹/۴	۳/۱	۸/۲	۷/۱	۱۷/۳	۶۴/۳	۱۹
۰/۰۷۲	۵/۲۵	۱۲/۹	۲۹/۷	۱۹/۸	۲۰/۸	۱۲/۹	۱۴/۳	۱۷/۳	۲۰/۵	۱۸/۴	۲۴/۵	۲۰
۰/۷۵۷	۰/۵۵۷	۴	۵/۹	۱۱/۹	۲۰/۸	۵۴/۵	۵/۱	۸/۲	۱۱/۲	۲۳/۵	۵۲	۲۱
۰/۳۸۷	۱/۸۹	۳	۸/۹	۱۰/۹	۱۸/۸	۵۵/۴	۴/۱	۱۳/۳	۱۱/۲	۲۳/۵	۴۸	۲۲
۰/۷۷۵	۰/۵۱۱	۳	۲۳/۸	۲۸/۷	۲۱/۸	۱۹/۸	۱۰/۲	۲۰/۴	۱۷/۳	۲۹/۶	۲۲/۴	۲۳
۰/۱۳۴	۴/۰۲	۵	۴	۱۳/۹	۱۷/۸	۵۶/۴	۴/۱	۹/۲	۱۴/۳	۶/۱	۶۶/۳	۲۴

* P<۰/۰۵

** P<۰/۰۰۱

چنانکه در جدول ۳ مشاهده می‌شود تفاوت واکنش کودکان دختر و پسر درخصوص آسیب رساندن به طفل (سؤال ۵) و داشتن حالت خواب‌آلودگی (سؤال ۱۱) به ترتیب در سطح ۰/۰۵ و ۰/۰۱ معنادار است. به این صورت که آسیب رساندن به طفل در دختران و داشتن حالت خواب‌آلودگی در پسران بیشتر بوده است.

بحث

این پژوهش که با هدف بررسی واکنش کودکان سه تا شش‌ساله به تولد خواهر یا برادر جدید اجرا شد، نشان داد که شایع‌ترین واکنش کودکان سه تا شش‌ساله نسبت به تولد خواهر یا برادر جدید، چسبیدن و وابستگی به مادر، پرخاشگری و نافرمانی است (جدول ۲). این یافته با نتایج حاصل از پژوهش‌های دان (۱۹۹۵، ۱۹۹۶ و ۲۰۰۰) و کمپبل (۲۰۰۲) همسو است. از دلایل احتمالی پیدایش این واکنش‌ها می‌توان به پیدایش احساس نگرانی و اضطراب در کودکان بعد از تولد خواهر یا برادر جدید، کاسته شدن از توجهات قبلی والدین نسبت به کودک، افزایش انتظارات والدین از کودک به‌عنوان خواهر یا برادر بزرگتر و افزایش امر و نهی و نظارت والدین بر او اشاره کرد. به‌عبارتی دیگر وقتی کودکان با ورود عضو جدید احساس تهدید کنند، واکنش چسبیدن به مادر و وابسته شدن به او را نشان خواهند داد (شاپیرو و همکاران، ۲۰۰۶). کودکان اگر احساس کنند که نظارت و امر و نهی والدین بر روی آنان زیاد شده است، حالت نافرمانی پیدا خواهند کرد (باربر و همکاران، ۲۰۰۵)، و در صورتی که احساس کنند باید توجه و محبت والدین را تقسیم کنند و نوزاد را در این توجه سهیم بدانند، احساس رقابت و حسادت شکل خواهد گرفت که موجب پیدایش رفتارهای پرخاشگرانه نیز خواهد شد (ایزن‌برگ، ۲۰۰۶).

حالت استفراغ و از دست دادن کنترل مدفوع از جمله واکنش‌هایی بودند که کمترین فراوانی را داشتند (جدول ۲). در پژوهش‌های در دسترس، آمار این واکنش‌ها به‌صورت درصد و فراوانی گزارش نشده و برای همین انجام مقایسه امکان‌پذیر نبود. البته این واکنش‌ها (حالت استفراغ و از دست دادن کنترل مدفوع) به‌طور کلی در پژوهش‌های دان (۱۹۹۶ و ۲۰۰۲) به‌عنوان یکی از واکنش‌های کودکان در مقابل تولد خواهر یا برادر جدید گزارش شده است که با یافته حاصل از پژوهش حاضر همخوانی دارد. از جمله دلایل کمبود میزان این واکنش در کودکان می‌توان گفت که این قبیل مشکلات رفتاری بر اثر مشکلات عاطفی شدید در کودکان بروز می‌کند و شاید فشار

روانی ناشی از تولد خواهر یا برادر جدید به اندازه‌ای نباشد که برای بروز این‌گونه مشکلات لازم است، یا کودکان با بروز رفتارهای دیگری واکنش نشان می‌دهند و یا به احتمال زیاد والدین قادر به تشخیص رابطه این دو واکنش با ورود خواهر یا برادر جدید نیستند و آن را به عوامل جسمانی نسبت می‌دهند. در واقع با توجه به درصد واکنش‌های به‌دست آمده می‌توان گفت که از مجموعه علائم رفتاری، شناختی، جسمانی و عاطفی مورد سنجش، بیشتر واکنش‌های کودکان از نوع رفتاری نظیر چسبیدن و وابستگی به مادر، پرخاشگری، نافرمانی، محکم بغل کردن نوزاد و فریاد زدن هستند. پس از آن واکنش‌های شناختی و عاطفی است و کمترین واکنش‌ها از نوع جسمانی از قبیل استفراغ، لکنت زبان و از دست دادن کنترل مدفوع بوده است. به احتمال زیاد در تبیین این یافته می‌توان گفت که کودکان به‌دنبال کسب توجه والدین هستند و این کار را از طریق واکنش‌های رفتاری دنبال می‌کنند، چرا که بروز این واکنش‌ها بیشتر در اراده و اختیار آنهاست تا واکنش‌های شناختی و جسمانی.

یافته دیگر این پژوهش تفاوت واکنش دختران و پسران بود که نشان داد دختران به‌طور معناداری بیشتر از پسران از واکنش آسیب رساندن به طفل استفاده می‌کنند (جدول ۳). این یافته با نتیجه پژوهش دان و کندریک (۱۹۸۲) همسویی دارد. در مورد دلیل احتمالی آن می‌توان گفت که میزان حسادت ناشی از تولد خواهر یا برادر جدید در دختران بیشتر از پسران است (کمپبل، ۲۰۰۲). دلیل این امر آن است که بیشتر احتمال دارد تا آنها خواهر و برادر جدید خود را رقیبی در گرفتن توجه و محبت والدین بدانند و با احساس پرخاشگری واکنش نشان دهند. تفاوت دیگر در بین واکنش‌های دختران و پسران این بود که پسران به‌طور معناداری بیشتر از دختران از واکنش خواب‌آلودگی در مقابل تولد خواهر یا برادر جدید استفاده می‌کنند. این یافته نیز با یافته‌های پژوهشگران قبلی همچون دان (۲۰۰۲) و کمپبل (۲۰۰۲) همسویی دارد. به نظر می‌رسد دلیل استفاده بیشتر پسران از این واکنش این است که آنها تمایل دارند برای مقابله با فشار روانی ناشی از ورود خواهر یا برادر جدید از نوعی واکنش انکار استفاده کنند و با به خواب رفتن، از درک آنچه که در عالم واقع رخ داده است، خود را دور سازند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند، مردان در برخورد با مشکلات بیشتر از زنان از سازوکار دفاعی انکار و زنان بیشتر راهبرد نشخوار کردن را مورد استفاده قرار می‌دهند (بامیستر و وهس، ۲۰۰۴).

به‌طور خلاصه پژوهش حاضر نشان داد که تمامی واکنش‌هایی را که پژوهشگران قبلی بیان کرده‌اند، کودکان

- social development* (pp. 223-237). Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Dunn, J., & Kendrick, C. (1982). *Siblings. Love, envy and understanding*. London, Grant McIntyre .
- Eisenberg, N. (Ed.) (2006). *Handbook of child psychology. Volume 3: Social, emotional and personality development*. 6th edition. NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Grolnick, W. S., & Pomerantz, E. M. (2009). Issues and challenges in studying parental control: toward a new conceptualization. *Child Development Perspectives*, 3, 165-170.
- Harwood, R., Miller, S.A., & Vasta, R. (2008). *Child psychology: development in a changing society*. 5th edition. NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Mitchell, J. (2006). *Siblings: sex and violence*. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
- Papalia, D.E., Olds, S.W., & Feldman, R.D. (2009). *Human development*. 11th Edition. New York: McGraw – Hill Book Company.
- Pomerantz, E.M., & Qian, W. (2009). The role of parental control in children's development in Western and East Asian cultures. *Current Directions in Psychological Science*, 18, 285-289.
- Schroder, C.S., & Gordon, B.N. (2002). *Assessment and treatment of childhood problems: a clinician's guide*. 2nd edition. New York: Guilford Press.
- Shapiro, J., Friedberg, R., & Bardenstein, K. (2006). *Therapy fundamentals and outcome research and clinical treatment planning. In child and adolescent therapy: science and art* (pp 3-39 and 245-275). Hoboken, NJ: Wiley Press.
- Smith, P.K., & Hart, C. (Eds.) (2011). *Wiley-Blackwell handbook of child social development*. (pp. 263-280). New York: Wiley-Blackwell.
- Soenens, B., & Beyers, W. (2012). The cross-cultural significance of control and autonomy in parent-adolescent relationships. *Journal of Adolescence*, 35, 243-248.
- Soenens, B., Park, S.Y., Vansteenkiste, M., & Mouratidis, A. (2012). Perceived parental psychological control and adolescent depressive experiences: A cross-cultural study with Belgian and South-Korean adolescents. *Journal of Adolescence*, 35, 261-272.
- Soundtrack, J.W. (2001). *Child development*. 9th Edition. New York. McGraw-Hill Book Company, Inc.
- جامعه مورد مطالعه نیز نشان داده‌اند، اما از نظر فراوانی و ترتیب متفاوت‌اند؛ چرا که عوامل فرهنگی و اجتماعی گوناگونی بر رفتار والدین و اطرافیان حاکم است که بر واکنش کودکان تأثیر می‌گذارد. از این رو انجام یک مطالعه تطبیقی در این خصوص به روشن شدن موضوع کمک می‌کند. در این پژوهش نیز مانند پژوهش‌های دیگر محدودیت‌هایی وجود داشته است؛ از جمله محدودیت‌های این پژوهش انجام آن در جامعه شهری با ویژگی‌های خانوادگی خاص خود است که تعمیم نتایج آن به جوامع شهری کوچک و روستاها باید با احتیاط صورت گیرد. پیشنهاد می‌شود تا والدین با واکنش‌های شایع کودکان نسبت به تولد عضو جدید و شیوه برخورد با آنها از طریق مطالعه منابع علمی و مشاوره با افراد آگاه آشنا شوند تا از این طریق در کاهش میزان فشار روانی تجربه‌شده فرزندان مؤثر عمل کنند.

منابع

فابر، آ. (۱۳۸۰). *درمان ناسازگاری و حسادت خواهر و برادر*. ترجمه میترا کدخداییان. چاپ اول، تهران: نشر فیروزه (سال انتشار اثر به زبان اصلی ۱۹۹۶).

گرچی، ی. (۱۳۸۹). *آسیب‌شناسی روانی کودک و نوجوان*. چاپ اول، اصفهان: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی خمینی‌شهر.

Baumeister, R.F., & Vohs, K.D. (2004). *Handbook of self – regulation, research, theory and applications*. New York: Guilford Press.

Barber, B.K., Stolz, H.E., & Olsen, J.A. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: assessing relevance across time, method, and culture. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 70(4), 1-137.

Campbell, S.B. (2002). *Behavior problems in preschool children: Clinical and developmental issues*. 2ed edition. New York: Guilford Press.

Chao, R.K., & Aque, C. (2009). Interpretations of parental control by Asian immigrant and European American youth. *Journal of Family Psychology*, 23, 342- 354.

Damon, W., & Lerner R.M. (2008). *Child and adolescent development: An advanced course*. Hoboken, NJ, John Wiley & Sons, Inc.

Dunn, J. (1995). *From one child to two*. New York: Ballantine Books.

Dunn, J. (1996). *Young children's close relationship*. Newbury Park: SAGE.

Dunn, J. (2002). Sibling relationships. In P.K. Smith & C.H. Hart (eds.), *Blackwell handbook of childhood*